

5

Uticaji životne i radne sredine na zdravlje

Živimo u malom gradu. Jednog jutra nam je došla komšinica i rekla: "Nemojte piti vodu", tek što smo ja i muž popili kafu za koju smo koristili vodu iz česme.

Tu vodu pijemo godinama i nismo znali koliko dugo je zagađena. Onda nam je komšinica rekla koliko je voda loša, koliko miligrama hemikalija ima u njoj. Niko nije znao odakle dolazi zagađenje i ko ga je izazvao. Bila sam vrlo ljuta. Plati svoje poreze – koji su sve veći – i dobije ljude koji sede u svojim kancelarijama i dozvoljavaju da stvari postanu vrlo loše.

Svi treba da imaju nezagađenu, čistu vodu za piće. Ali šta ja mogu da uradim u vezi s tim? Ja o tome ne znam dovoljno. U svakom slučaju, šta je sa ostalim stvarima? Kada jedete piletinu, kako da znate da je to isto nezagađeno pileće meso? Ili šta je sve u povrću? Ili u flačiranoj vodi?

Gde i kako živimo i radimo stalno utiče na naše zdravlje, na vidljive i nevidljive načine. U četrdeset do devedeset posto slučajeva oboljevanja od raka, plućnih, srčanih, neuroloških i bubrežnih bolesti, kao i ginekoloških problema, urođenih

mana, pa čak i poremećaja ponašanja izazvani su uticajima životne sredine. Životna sredina uključuje i ishranu i uslove življenja. Rizici životne sredine izuzetno su se povećali u poslednjih četrdeset godina. Na nezgode, stres i bolesti koje su ljudi oduvek imali, društvo dvadesetog veka dodalo je otrovne hemikalije i radioaktivne supstance. Tokom njihove proizvodnje, prerade, distribucije, korišćenja i odlaganja u otpad, ove supstance predstavljaju opasan i nerazuman rizik za našu životnu okolinu i naše zdravlje.

hemikalije

Veliki broj hemijskih supstanci je u svakodnevnoj komercijalnoj upotrebi, naročito u poljoprivredi, šumarstvu, hemijskoj, farmaceutskoj i drugim proizvodnim industrijama. Oko hiljadu novih hemikalija se pojavi svake godine. Većina ovih hemikalija nije ispitana da bi se videli njihovi štetni efekti, a ipak one su u našoj hrani, vodi, vazduhu, odeći, kućama i na radnom mestu. Amerika industrija proizvodi 560 miliona tona opasnog otpada svake godine – to je više od dve tone po glavi stanovnika SAD.

Odlazim kod doktora poslednjih trideset godina. Imam probleme sa disanjem, bubrezima i bežikom, moja deca imaju problema sa srcem, moj muž teško diše. Svako jutro kad ustanem svesna sam da ću dobiti taj "sladak vazduh" iz kanalizacionih otpada, i onda kažem, šta li će biti sledeće?

radijacija

Dokazi pokazuju da "niska" radijacija iz nuklearne centrale koja normalno funkcioniše ili iz skladišta nuklearnog oružja i prilikom njihovog ispitivanja zagađuje postepeno organizam. Iskopavanja uranijuma, odlaganje otpadnog materijala i iskorišćenog nuklearnog goriva stvara još više rizika. Otpad iz nuklearnog reaktora ili fabrika nuklearnog oružja ostaje radioaktivan još narednih 250 godina.

U pretpostavljenoj katastrofalnoj nesreći u nuklearnoj elektrani, hiljade ljudi bi odmah umrlo od smrtonosne doze radijacije, desetine hiljada bi umrlo tokom dve ili tri nedelje od akutne radijacione bolesti, stotine hiljada slu-ajeva malignih oboljenja bi se pojavilo pet do 30 godina nakon toga.

opasnosti su svuda, teret je nejednak

Rizici koji dolaze iz životne sredine danas su toliko rašireni da ih niko u potpunosti ne može izbeći. čak i u snegu na Antarktiku ima tragova polihlorobifenila (PCB) i dihlordifeniltrihloroetana (DDT) i olova.*

Iako smo najkoncentrisanijim i najopasnijim rizicima izložene na radnom mestu, cela naša okolina ima breme otrova za sve nas, a posebno za radnice u industriji.

Olovo i izduvni gasovi iz auspuha automobila; estice, prašina i dim iz fabrika; zagaćenja iz hemijskih postrojenja i zračenja iz nuklearnih elektrana; i zaprašivanje pesticidima zagađuje vazduh oko nas.

Pesticidi primenjeni na žitarice, herbicidi kojima su zaprašena polja i industrijske hemikalije koje izpuštaju fabrike i one koje se spiraju sa otpada zagađuju vodu.

Pesticidi, fertilizatori, konzervansi i aditivi zagađuju hranu. Olovo se može koncentrisati u biljkama koje se koriste u ishrani, a rastu blizu puteva. Hormoni i antibiotici koji se dodaju stožnoj hrani, pesticidima zaprašene livade i niska radijacija koja se akumulira u životinjskim mastima putem ishrane dospevaju u organizam.

Obični kućni aparati mogu proizvesti otrovne gasove i prašinu. Sa energetsom krizom, povećano zašrašavanje naših stambenih prostora od vremenskih uslova sprečava vetrenje i koncentriše otrove kao što je radioaktivni gas radon (iz betonskih temelja koji sadrže uranijumski otpad) i gasovi od formaldehida (koji se koristi u proizvodima kao što je tekstil koji se ne gušava, za penastu izolaciju, tapete, dekoraciju).

1. PCB, koji je nekada bio široko korišćen u bojama, mazivima, lepku, električnim izolatorima i boji za tampanje, izaziva različite bolesti: od promene u pigmentaciji kože do oboljenja jetre i raka; DDT izaziva rak i ugrožava divljinu; olovo oštećuje nervni sistem.

^ak i nizak nivo formadehidnih isparenja, ugnjen-monoksida i drugih aero zaga|iva-a u ku}i mo`e prouzrokovati promenu raspolo`enja i smanjenje mentalne sposobnosti.

I ne znaju}i izlo`eni smo opasnostima `ivotne sredine bez obzira ko smo i gde se nalazimo. Otrovi ne prave razliku – oni prelaze regionalne, polne, klasne ili rasne granice. U svakom slu-aju ekonomska pozicija odre|uje koliko smo u mogu}nosti da se za{titimo. Neki ljudi mogu sebi da omogu}e da se presele dalje od hemijskog otpada ili nuklearne elektrane; neki mogu da kupuju flasiranu vodu i hranu bez aditiva ili mogu da plate bolju zdravstvenu za{titu. Ve}ina u trenutnoj dru{tvenoj situaciji ove zemlje to ne mogu.

Problem opasnosti iz `ivotne sredine po zdravlje nije samo problem gradskih sredina. Ljudi na selu u velikoj meri su izlo`eni pesticidima i herbicidima, naro-ito nakon {to je poljoprivredna industrija preuzela od zemljoradnika primat u proizvodnji hrane.

Kao `ene, mi smo uvek malo imale da ka`emo o tome {ta nam treba i {ta `elimo. Na nas je industrija i propaganda ciljala kao na potro{a-ice, ne kao na proizvo|a-ice nove tehnologije koja stvara rizike `ivotne sredine. Ipak, `ene su bile u prvim redovima u borbi da zauzdaju opasnosti.

Zvani-ne izjave dr`avnih autoriteta i proizvo|a-a o rizicima `ivotne sredine su gotovo uvek umiruju}e: "Ne brinite, nikakve dugoro-ne posledice nisu nau-no potvr|ene". Oni stavljaju profit i svoj ugled ispred ljudskog zdravlja. Danas smo suo-eni sa tragi-nim posledicama uverenja iz prethodnih decenija – o DDT-iju ili atomskim probama na primer. @ene koje su pisale ovo poglavlje veruju da nas se moraju ticati opasnosti `ivotne sredine bez obzira da li su ili ne nedvosmisleno dokazane kao opasne. Ne `elimo da same, oni koje volimo ili bilo ko na svetu budu koris}eni kao zamorci u dugoro-nim eksperimentima o bezbednosti. @ene poznaju svoja tela, radne sredine i svoje zajednice bolje nego bilo koji nau-nik.

zdravstveni termini vezani za životnu sredinu

karcinogen supstanca ili agens koji izaziva rak, stanje organizma okarakterisano naj-efikasnijim i najbržim procesom ćelija koje se abnormalno umnožavaju

mutagen supstanca ili agens koji izaziva promene (mutacije) u genetskom materijalu ćelija. Kada se mutacija pojavi u jajnoj ćeliji ili spermatozoidu – reproduktivnim ćelijama – ona može biti prenesena na buduću generaciju. Skorašnjia istraživanja ukazuju da postoje genetski materijal koji kontroliše rast ćelija, mutageni mogu odmah ili posle latentnog perioda izazvati abnormalan rast ćelija koji postaje rak

teratogen supstanca ili agens koji može proći kroz posteljicu trudnice i izazvati spontani pobačaj ili oštećenje ploda i razvojne poremećaje kod fetusa

Svi karcinogeni su mutageni. Većina mutagena je karcinogena. Mnogi od mutagena su takođe i teratogeni.

životna sredina i zdravlje

Za razumevanje pojma zdrave životne sredine, moramo razumeti da je sve povezano – naša telesna sistema i organi, naše životne navike, naša radna sredina i naša okolina. [štetni uticaji životne sredine mogu pogoditi određeni organ ili telesni sistem, direktno ga oštećuju i/ili izazivaju dalje udaljene komplikacije. Dok naučnici u laboratorijama uglavnom testiraju supstance jednu po jednu, u stvarnom životu naša tela se bore sa više od jednog faktora istovremeno. Kombinovana interakcija dva ili više faktora rizika koja proizvodi efekat veći od svakog rizika ponaosob, poznata je kao *sinergizam*. Stepenn izloženosti, na-čin izloženosti i sama supstanca ili više njih kojima smo izloženi određuju da li ćemo imati akutne ili hronične posledice.

Akutne posledice su često direktna reakcija uglavnom nakon jednokratnog dugog izlaganja – kao što su povraćanje ili oštećenost od trovanja pesticidima ili plućni edem izaz-

van opekotinama od otrovnih gasova kao što su amonijak ili hlor. Hronične posledice su povratna ili stalna reakcija najčešće posle ponovljenih kratkih izlaganja štetnim materijama. Hroničnim efektima su nekad potrebne godine da se razviju. Na primer, izloženost azbestu izaziva oboljenja godinama nakon izlaganja, a većina malignih oboljenja i progresivnih bolesti jetre razvija se posle petnaest do četrdeset godina. Mnogi naučnici smatraju da ćemo se tek susretati sa ovim problemima koji su u našem okruženju od Drugog svetskog rata naovamo.

Apsorpcija otrovnih supstanci moguća je na tri načina: preko kože, organa za varenje i pluća. Veoma često otrovi izazivaju oštećenje već prilikom prvog kontakta: na primer opekotine, osipi, bolovi u stomaku. Jednom kad uđu u krvotok otrovi mogu oštetiti mnoge unutrašnje organe i sisteme.

Generalno gledajući, otrovi deluju na čene i muškarce na isti način. Svako može imati alergijsku reakciju ili oštećenje jetre, hronične glavobolje ili disajne probleme, mentalnu retardaciju ili rak pluća. Rizici životne sredine dodatno opterećuju čenska tela i uvećavaju zdravstvene probleme.

OPASNOSTI PO REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE

Opasnost po reprodukciju predstavlja sve ono što ima negativni efekat na muški ili čenski reproduktivni sistem i/ili na razvoj fetusa. Ove opasnosti su različite prirode: hemijske (npr. pesticidi), fizičke (rentgen zraci) ili radne aktivnosti (dizanje tereta).

Rizici po reproduktivno zdravlje su verovatno najkontroverznija tema u okviru oblasti zdravlj životne sredine. Pošto čene rađaju decu, opasnosti po reprodukciju su vrlo često posmatrane kao "čenski problem" i to u osnovi kao problem trudnoće. Ovakav pristup zanemaruje dve važne činjenice: da su i muškarci izloženi opasnostima po reproduktivno zdravlje i da reproduktivno zdravlje znači mnogo više nego rađanje zdravog potomstva. Tokom celog života, čenama i muškarcima neophodni su zdravi seksualni i reproduktivni organi i sistemi. A kao što i biva, rizici po reproduktivno zdravlje su vrlo često korišćeni kao opravdanje da se "kazne" rad-

nice i da uprava izbegne održavanje istoje u radnim prostorijama.

Neploidnost kod oba pola, rani spontani poba-aji i deca sa uro|enim manama mogu biti rani znaci prisutnosti otrova u sredini. To su va`ni signali da nesto nije u redu, po{to drugim problemima, kao {to je npr. rak, mo`e biti potrebno od petnaest do ~etrdest godina da se razviju.

KAKO RIZICI PO REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE UTI^U NA MU[KARCE

Otrovi iz `ivotne sredine mogu prekinuti proizvodnju hormona u testisima, sto uzrokuje gubitak seksualne `elje i impotenciju. Tako|e oni mogu izazvati i probleme u stvaranju sperme. Toksi-ni agensi mogu uticati na spermatozoide u bilo kojoj fazi njihovog sazrevanja, izazivaju}i probleme plodnosti u vidu potpunog nedostatka, male koli-ine ili o{te}enja spermatozoida.

Pred toga, neki rizici po reproduktivno zdravlje su mutageni. Kad se pojavi mutacija u spermatozoidima, mu{karac mo`e ove o{te}ene gene preneti na budu}e generacije, {to mo`e prouzrokovati spontane poba-aje ili uro|ene mane budu}e dece.

Mu{karci koju su izlo`eni dejstvu olova imaju smanjenu plodnost zbog o{te}enja spermatozoida.

Za pesticid DBCP (dibromohloropropan) je ustanovljeno da dramati-no smanjuje koli-ine spermatozoida kod mu{karaca koji rade na njegovoj upotrebi ili proizvodnji.

KAKO RIZICI PO REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE UTI^U NA @ENE

Uticaj otrovnih supstanci na reproduktivne hormone mo`e izazvati poreme}aje u menstrualnom ciklusu, sterilitet ili gubitak seksualne `elje. Otrovnost supstance tako|e mogu direktno o{tetiti jajnike, a u krajnjem slu-aju izazivaju ranu menopauzu ili bolesti jajnika. Kao i kod }elija sperme, mutageni iz `ivotne okoline mogu o{tetiti genetski materijal jajnih }elija proizvodeci iste efekte – spontani abortus ili uro|ene mane kod dece. Skora{nja istra`ivanja na `ivotinjama poka-

rizici životne sredine i na{ci telesni sistemi

TELESNI SISTEM / FUNKCIJA	AKUTNI I HRONI^NI EFEKTI	NEKI UOBI^AJENI UZROCI
Ko`a - Prva linija odbrane organizma od sredinskih uticaja; mo`e biti direktno napadnuta; otrovi kroz ko`u tako e mogu prodreti u krvotok	Crvenilo, suvo}a, svrab Crvenilo, opekotine, plikovi Bolne akne Rak ko`e	Rastvara-i, plastika, lepkovi, metali Ultraljubi-asto i infrcrveno zra-enje, kiseline PCB, dioksin Mineralna ulja, ultraljubi-asto zra-enje, rentgen zraci, arsenik
Respiratorni sistem (nos, grlo, plu}a) - Prenosi kiseonik u krv; plu}a, nos i grlo mogu biti direktno ope-eni ili o{te}eni; otrovi kroz plu}a mogu biti tako e apsorbovani u krvotok	Kijanje, ka{ljanje, bolno grlo, ote`ano disanje, kongestija Pe-enje, skupljanje te-nosti (plu}ni edem) Hroni-ne disajne bolesti (bronhitis, emfizema) Rak plu}a	Gasovi, amonijak, rastvara-i, foraldehid, pamu-na i mineralna pra{ina, berilijum, metalni oksid Amonijak, azotni oksiti, sumpor dioksid, hlor, kerozin Azbestna pra{ina, sitna ugljena pra{ina Mineralna ulja, hrom, azbest, cigarete
Kardiovaskularni sistem (srce i krvni sudovi) - Pumpaju i prenose krv kroz telo. Bivaju o{te}eni usled nedostatka kiseonika	Neregularni otkucaji Arterioskleroza Koronarna bolest srca	Ugljen monoksid, barijum, organofosfati, lepkovi i razre iva-i, toplota i hladno}a, ugljen disulfid, cigarete
Gastrointestinalni sistem (stomak i creva)	Mu-nina, povra}anje, proliv, zatvor	Pesticidi, hloroform, cijanid, fluonid, rastvara-i, olovo
Jetra i bubrezi - otrovi prelaze u krv iz digestivnog sistema i prenose se u jetru i bubrege koji rade da ih razore i izbace iz organizma; mogu biti zapaljeni, o{te}eni ili zatrovani u tom procesu	@utica Hepatitis (zapaljenje jetre) Akutna bolest bubrega Hroni-na bolest bubrega	Ugljen tetrahlorid, vinil hlorid Tetrahloretan, anestezija Olovo, `iva, ugljen monoksid, arsenik, struja visokog napona Olovo, ugljen disulfid, alkohol

<p>Centralni nervni sistem - Otrovi mogu smanjiti priliv kiseonika u mozak i uticati na komunikaciju izme u mozga i drugih telesnih sistema izazivaju}i poreme}aje</p>	<p>Poreme}aji u pona{anju, zbu- njenost, letargija, depresija, anksioznost, glavobolje, raz- dra`ljivost Problemi ili nemogu}nost u-e- nja, depresija centralnog nervnog sistema Smanjen dotok kiseonika, o{te}enja mozga</p>	<p>Funkcionalna o{te}enja nerava Buka, trovanje metalima (olovo, ziva), stres, ugljen disulfat, pes- ticidi Acetati, ugljen monoksid Organofosfatni pesticidi, `iva, olovo, arsenik, mangan</p>
<p>Imuni sistem - minimalna iz- lo`enost otrovima mo`e opteretiti i oslabiti sposobnost tela da se bori protiv bolesti ili trovanja; postoji shvatanje da disfunkcija imunog sistema omogu}ava razvijanje raka</p>	<p>Pe-enje, mu-nina, glavobolje, psihoza, alergijske reakcije</p>	<p>Lepljiva smola i plastika, hek- sahloropen, jedinjenja `ive, jedinjenja nikla, formaldehid</p>
<p>Cirkulatorni sistem (krv) - Upija otrove iz digestivnog sis- tema, plu}a ili ko`e i prenosi ih do drugih organa</p>	<p>Anemija Leukemija</p>	<p>Olovo Benzen, jonizuju}e zra-enje</p>
<p>Reproduktivni sistem - Otrovi mogu o{tetiti same reproduk- tivne organe, direktno osetit jajnu }eliju ili spermatozoide ili fetus u razvoju ili mogu izazvati mutacije u jajnoj }elji i sperma- tozoidima koje se mogu preneti na kasnije generacije</p>	<p>Neplodnost ili smanjena plod- nost Smanjen libido Menstrualne promene O{te}enja ploda</p>	<p>Olovo, ugljen disulfid, jonizu- ju}e zra-enje Ugljen disulfid, estrogeni (kod muskaraca) Ugljen disulfid, estrogeni, olo- vo,PCB Gasovi za anesteziju, `iva, olovo, DDT</p>

Prire|eno iz WORK IS DANGEROUS TO YOUR HEALTH, Jeanne Stellman i Susan Daum (New York:Vintage,1973); i WE'RE TIRED OF BEING GUINEA PIGS, Maxine Kenny, Juliet Merrifield i dru-
gi.(New Market,TN: Highlander Research and Education Center, 1980)

zuju da osteopenija jajnika nastaju usled uticaja policikličnih hidrokortikoida (koji se koriste u petrohemijskoj industriji), alkilirajućih agensa (koji se koriste u tretmanu raka) i jonizujućeg zračenja. Izloženost olovu, PCB-u i vinil-hloridu može prouzrokovati promene u menstrualnom ciklusu.

RIZICI PO FETUS U RAZVOJU I ODOJČAD

Oplođena jajna ćelija i fetus mogu nekad reagovati na otrove koji vidljivo negativno ne utiču na odrasle osobe.

Neki otrovi utiču već tokom prva tri meseca trudnoće, kada vrlo često ni sama žena nije ustanovila da je trudna. Tokom prve dve nedelje trudnoće, oplođena jajna ćelija je toliko osetljiva da je opasnost životne sredine koje su dovoljno jake da na nju utiču verovatno i razoriti. Od petnaestog do četrdesetog dana trudnoće, ćelije fetusa se umnožavaju i diferenciraju u specifične organe i sisteme. Otrovi mogu prekinuti ovaj proces, a naknadna prilika da se sistem ponovo razvije ne postoji. Ako je uticaj veoma jak, trudnoća se vrlo često završava spontanim abortusom (pobačajem). Ako fetus preživi, novorođenče može biti male težine ili imati fizičke i razvojne nedostatke ili probleme u ponašanju od kojih se neki mogu pojaviti tek godinama kasnije.

Najčešći način na koji je fetus izložen otrovima životne ili radne sredine je kroz direktnu izloženost majke. Ali, pošto se u spermi takođe akumuliraju otrovi, seksualni odnos tokom trudnoće sa mužem koji je na radnom mestu izložen otrovima takođe može izazvati urođene mane novorođenčeta. Tokom trudnoće parovi mogu izabrati da imaju seksualne odnose na druge načine sem vagina-penis odnosa; muškarci koji su izloženi rizicima iz životne sredine mogu upotrebljavati kondom.

Fetus u razvoju i novorođenčad su naročito osetljivi u odnosu na određene opasnosti životne sredine, jer se njihove ćelije umnožavaju i brzo rastu. Ipak, vlada još uvek postavlja standarde za "bezbednost" od otrova na osnovu efekata koji oni imaju na odrasle.

Neki se otrovi mogu koncentrisati u majčinom mleku, predstavljajući nedovoljno shvaćene rizike za novorođenčad.

Agencija za zaštitu životne sredine je izvestila da oko 30 posto žena u SAD ima nivo PCB-a u mleku veći nego onaj koji FDA (Food and Drug Administration – Uprava za hranu i lekove) smatra “dozvoljenim dnevnim unosom” za ostale vrste hrane. Svetska zdravstvena organizacija zajedno sa sve većim brojem istraživača ustanovila je da mali broj žena bilo gde u svetu nema tragove nekih industrijskih zagađivača u mleku. Međutim, pošto je dojenje toliko korisno za novorođenad, ipak je najbolje dojiti – naročito ako žena izbegne izlaganje visoko rizičnoj hrani, a takođe izbegne i naglo gubljenje težine (što mobilizuje rezerve masti u organizmu, povećavajući rizik po novorođene). Stručnjaci pokušavaju da razviju jasnije preporuke u vezi ovog problema.

OSTALI EFEKTI

Mutageni iz okoline takođe predstavljaju opasnost za celokupnu ljudsku vrstu. Oštećeni genetski materijal, bez obzira da li izaziva vidljiva ili nevidljiva oštećenja doprinosi konstantnim promenama u ukupnom ljudskom genotipu. Stopa mutacija povećana efektima hemikalija i radioaktivnih otrova ne mora samo prouzrokovati generalno propadanje ljudskog genetskog zdravlja, ona može ugroziti i egzistenciju ljudske vrste.

Angažman na rešavanju krize zdravlja životne sredine

Mi žene treba da učimo kako da budemo svesnije problema izazvanih uslovima sredine i da budemo samopouzdanije na bazi snage ove svesnosti. U prošlosti smo vrlo često “prihvatale” spontani pobačaj, neplodnost ili hronično bolesno dete. Danas za razliku od prihvatanja, mi istrajujemo. Na osnovu toga vrlo često ustanovljavamo da su problemi uslovljeni životnom sredinom. Važno je ne zaboraviti nepristajanje na izjave lekara da “je to normalno” ili da smo “previše emotivne”. Bolesti nastale uticajem životne sredine se teško dokazive. Istrajte. Nemojte biti iznervirane pristupom lekara. Nađite novog. Nađite nekog s kim možete razgovarati o tome.

Nastavite da povećavate budnost za efekte koji mogu na

lo{ na-in uticati na va{e telo, a koji dolaze iz životne sredine. Ne potcenjujte sopstveno znanje o svom telu, va{u sopstvenu snagu.

Za po-etak mo`emo minimizirati efekte nekih opasnosti životne sredine izbegavaju}i da im se izla`emo i ostaju-i zdrave. U isto vreme {iri problem opasnosti životne sredine mo`e izgledati optere}ujuce i zbunjuju}e. Preduzimanje akcije -esto izgleda previ{e komplikovano – previ{e je birokratije, previ{e hemije i biologije za u-enje, a i zaga|iva-i su previ{e mo}ni. "Sigurno neko o svemu tome brine", ka`emo. Ne brine niko. "Nemogu}e je baviti se svim time", ka`emo. Nije.

Zdravlje životne sredine je pre svega problem dru{tvene zajednice, jedan od onih protiv kojih se samostalno ne mo`emo boriti. Nama je potrebna nova era demokratije životne sredine sa intezivnim u-e{em gra|ana. Nevladine organizacije mogu mnogo da u-ine na tome.

STRATEGIJE

Gra|anska akcija protiv zaga|enja životne sredine mo`e imati raznovrsne oblike. Aktivistkinje sa iskustvom sla`u se oko slede}ih osnovnih ta-aka:

Prvi korak je edukacija. Koje opasne materije se proizvode, koriste, skladi{te ili transportuju kroz kraj u kom `ivite i na koji na-in one mogu biti {tetne? Odakle poti-u? Upoznajte se onim materijama koje se koriste u va{oj oblasti i njihovim efektima. Podelite svoje znanje sa drugima. Poku{ajte da radite sa postoje}im grupama u va{em kraju, dovedite predava-e, napi{ite pisma novinama, prikazujte filmove i osnujte informativne centre.

Pratite sve promene svog zdravstvenog stanja i poku{ajte da ih dovedete u vezu sa onim {to industrija -ini u va{oj oblasti.

Razgovarajte sa kom{ijama. Radite sa ostalim ljudima. Mnoge grupe gra|ana se zahuktaju onda kada shvate da nisu sami, da su i drugi ljudi tako|e pogo|eni. Uradite istra`ivanje zdravstvenog stanja gra|ana.

Osmatrajte svoje "dvori{te iza ku}e". Obratite pa`nju na -udne mirise, balon-i}e ili mutno}e u vazduhu, zemlji ili vodi. Obratite pa`nju na obolele ili umiru}e divlje i doma}e -i-

votinje. Obratite pa`nju na napu{tenu burad nafte ili cisterne koje se no}u ista-u. Obratite pa`nju i na "nevidljive" opasnosti: radijacija se ne mo`e videti, ali industrija koja je stvara mo`e. Obratite pa`nju na neuobi-ajene reproduktivne pojave u va{oj oblasti. Vladine agencije }e poku{ati da obore va{e rezultate kao nenau-ine, ali ove informacije mogu biti veoma korisne da poka`u obrasce, da zasnuju stav da problem postoji, da pojasne -injenice i istoriju, da pokrenu gra|ane i da pomognu zdravstvenim radnicima da – kasnije – znaju na {ta da fokusiraju svoje studije.

Kad industrija ili vlada predstave vama ili va{oj grupi svoje informacije, statistiku ili podatke o nekoj supstanci i njenim efektima, uvek pitajte ko je platio za istra`ivanje. Odgovor vam mo`e pomo}i da procenite rezultate. Zahtevajte da se informacija da u terminima koje mo`ete razumeti, ne u `argonu "eksperata".

Koristite oru`je potro{a-a: bojkot. Otkrijte odakle poti-u zaga|iva-i, koji proizvodi ih sadr`e i odbijte da ih kupujete. @ene naro-ito imaju ogromnu mo} kao potro{a-ice.

U SAD nekoliko organizacija: *The Citizens' Clearinghouse for Hazardous Waste (CCHW)*, *The National Toxic Campaign (NTC)*, *Labour Institute* kao i *COHS grupe* poma`u nevladinim organizacijama pravnim savetima, u izvo|enju istra`ivanja i u pritisku na kompanije da prihvate "gra|ansku inspekciju" a tako |e i u kori{}enju dr`avnih sistema informacija i Right – to – Know (prava na znanje) regulativa. Sve vi{e i vi{e koalicije ekolo{kih, radnih i drugih grupa za socijalnu pravdu prevazilaze Right-to Know pristup (osnovno pravo na pristup odre|enim informacijama o prisutnim otrovima) ka Right-to Act pristupu (pravo na anga`ovanje: da se odbije posao, promeni na-in proizvodnje ili prisili na hitno zatvaranje pogona).

@ENSKI AKTIVIZAM

@ene su oduvek bile aktivne u razotkrivanju i akciji za eliminisanje opasnosti iz `ivotne sredine po zdravlje.

Elen Svalou (Ellen Swallow), prva studentkinja na MIT-u (Massachusetts Institute of Technology – Institut za tehnolo-

AKTIVISTKINJE GRUPE BOPAL ZA INFORMISANJE I AKCIJU

giju u Masa-usetsu), zasnovala je interdisciplinarnе studije ishrane, zagađenja vazduha i vode, arhitekture, odlaganja otpada i zdravlja i zaštite u radnoj sredini. Godine 1892. ona je ove studije nazvala "ekologija".

Rej-el Karson (Rachel Carson) je 1962. godine napisala *Tiho proleće*, knjigu koja je razotkrila raširenu upotrebu i opasnosti od pesticida po našu životnu okolinu. Njenim radom je ovaj problem dobio pažnju šire javnosti, što je dovelo da zabrane upotrebe DDT-ija u Sjedinjenim Državama i označilo početak američkog pokreta za zaštitu životne sredine.

Luiz Gibs (Lois Gibbs) je organizovala Love Chanal Homeowners asocijaciju i zajedno sa ženama iz ovog mesta izvršila pritisak na državu Njujork da prepozna ovaj problem. One su skupljale potpise za peticije, uradile zdravstveno istraživanje, denuncirale vladu i zvaničnike industrije, uporno demonstrirale, blokirale autobuse i svedočile u institucijama u Vašingtonu. Usled njihovog rada i zalaganja vlada je evakuisala 1000 porodica, otkupila njihove kuće i utvrdila plan zaštite radnika na lokaciji, kao i retroaktivno smanjenje poreza i zdravstveni fond za pokrivanje budućih problema.

Boni Hil (Bonnie Hill) je zajedno sa sedam drugih žena dovela u vezu njihove spontane pobave sa zaprašivanjem 2,4,5-T herbicidom u okolini njihovih kuća blizu sela Alsea u Oregonu. Njihovi protesti EPA (Environmental Protection Agency – Agencija za zaštitu životne sredine) instituciji su godine 1979. godine doveli da hitne zabrane upotrebe ove hemikalije u većini slučajeva u Sjedinjenim Državama.

Poli Heran (Polly Heran), članica lokalnog odbora za vodu u mestu Rocky Flats u Koloradu otkrila je da voda iz vodovoda ima dva puta veću količinu uranijuma od normalne. Ova oblast je blizu rudnika uranijuma i fabrike nuklearnog oružja. Gospođa Heran je zajedno sa grupom domaćica radila na ovom problemu. Kada nisu uspele da pridobiju lokalne vlasti za akciju, jer nije bilo "dokazanih" informacija o radioaktivnom efektu uranijuma, one su zapretile da će bojkotovati i do bankrota dovesti vodovod. Uspele su da dokažu otrovnost uranijuma i kao teški metal, ne samo kao radioaktivnog elementa, žene su prisilile lokalnu vladu da preduzme akciju.

Na Dan zemlje 1980. godine eksplodirao je otpad Chemical Control kompanije u mestu Elizabeth u Nju Dzerziju, prisilivši ljude od isto-nog Elizabeta do Stejten Ajlanda da ostanu u kućama dok su hemikalije gorele. Godinama pre toga, stanovnici su se žalili zbog disajnih i drugih zdravstvenih problema, sumnjajući na veliku prisutnost hemijskih postrojenja i veliku koncentraciju hemijskog otpada kao na glavni uzrok. Grupa građana predvođena sestrom Zakintom Fernandez i drugim ženama iz zajednice uradila je istraživanje zdravlja, marširala i organizovala protestna okupljanja. Njihov pritisak prisilio je vladu da zatvori najgorih hemikalija sa otpada pre nego je on eksplodirao. Bez njihovog rada posao bi bio mnogo razorniji.

Kao što je ženski pokret za zaštitu zdravlja pokazao mi moramo uzeti kontrolu nad našim telima, našim zdravljem, našom životnom okolinom i našim životima.

Bilo koji prosečan muškarac ili žena može uraditi ono što smo mi uradili. Možete pisati objave za štampu, vršiti pritisak na vladu, učiniti da se stvari urade. Ako stalno udarate po ekseru on će se na kraju zakucati. Ja sam bila "samo domaćica". Ja sam dokaz da vam ne treba poseban talenat ili iskustvo. Ne mislim da ljudi to razumeju. Ako ja mogu da ustanem i govorim pred pet stotina ljudi, verujte mi, svako može. Ako nešto mora da se uradi, postoje načini da se to uradi. Nije vam potrebno fakultetsko obrazovanje – samo odlučnost.

radna sredina može biti opasna po naše zdravlje

Posao koji obavljamo utiče na naše zdravlje ne samo na radnom mestu već i tokom ostatka dana, vikendima i tokom odmora, pa čak i godinama nakon što smo prestali da radimo. Posledice opasnih radnih uslova su česte. Više od sto hiljada radnika umire svake godine od poznatih bolesti radne

sredine, a mnogo vi{e pati od drugih bolesti koje jo{ uvek nisu direktno povezane sa radnom sredinom. Preko {esnaest hiljada ameri-kih radnika pogine svake godine u nesre}ama na radnom mestu, a vi{e hiljada biva onesposobljeno. Ne smemo zdravo za gotovo prihvatiti lo{e uslove na radnom mestu "samo kao deo posla". Moramo ih uzeti u razmatranje – za{to postoje, {ta nam -ine i kako se mogu promeniti.

Razmatranje bezbednosti radnih mesta i njihov uticaj na zdravlje su uglavnom povezani sa tradicionalnim "mu{kim zanimanjima" – u rudarstvu, gra|evinarstvu i te{koj industriji. U okviru pla}ene radne snage `ene su -e{e koncentrisane u "enskim zanimanjima" – kao -istacije, medicinske sestre, u-iteljice, kroja-ice, slu`benice i "servisne" radnice. Ovi poslovi tako|e nisu ni malo bezbedni.

neki uobi-ajeni rizici radne sredine

potencijalni rizici po bezbednost

potencijalni rizici po zdravlje

Neobezbe ene ma{ine	Pra{ina, zagu{ivost, gasovi, izpare- nja, dim
O{te}eni prekida-i, ogoljene `ice	Toplota, hladno}a, vlaga
Opasni podovi, vrata, izlazi, pro- lazi, stepenice	Zra-enje
Kranovi, liftovi, dizalice	Buka, vibracije
Lo{e osvetljenje	Stres
Eksplozivi	
Neodostatak aprata za ga{enje po`ara	
Nedostatak za{titne opreme za slu-aj opasnosti	
Lo{e odr`avana oprema	
Nadostatak obuke o bezbednom radu i prvoj pomo}i	
Brzina	
Nadostatak opreme za prvu pomo}	

^etiri godine sam radila kao -istacica u bolnici kad sam se razbolela od `utice. Ustanovila sam da su pacijenti na mom spratu болоvali od `utice, a da se niko nije setio da mi ka`e koje mere za{tite da preduzmem. Ispunila sam zahtev za od{tetu i bolnica ga nije odobrila! Nikad nisam pomislila da se tako ne{to mo`e desiti. Radila sam na mestu koje treba da brine o ljudskom zdravlju, a oni mi nikad nisu ni{ta rekli o tome kako da za{titim svoje.

@ene koje u sve ve}em broju rade u te{koj industriji i gra|evini u osnovi se sre}u sa istim, -esto vrlo opasnim, radnim uslovima kao i mu{karci. Ali `ene su mnogo -e{e} pod pritiskom da dokazu da su i one "jednako dobre" kao i mu{karci sa kojima rade, tako da kad govore o zdravlju i bezbednosti posla, na njih se gleda kao na "preslabe da ga podnesu". Ipak problemi kojima se mi bavimo, tako|e poga|aju i mu{karce i `enski glasovi prisutni u ovim tradicionalno mu{kim radnim sredinama unose promenu u na-in na koji ljudi razmi{laju o zdravlju i pitanjima bezbednosti.

Usled svoje dru{tvne i ekonomske pozicije `ene imaju specifi-ne interese i probleme. Seksisti-ka radna diskriminacija stavlja ve}inu `ena u slabo pla}ena i stresna zanimanja. Mnoge `ene imaju dvostruku obavezu profesije i poslova kod ku}e. @ene su zaposlene na mestima ni`eg ranga ili rade poslove gde o nekom brinu ili poslove koji zahtevaju bliske radne odnose sa njihovim {efovima, sto -ini da oklevaju kada treba da iznesu pritu`be na rizi-ne radne uslove. Pored toga, samo mali broj radnica je u sindikatima, {to organizovanje -i-ni te`im.

@ene iz manjina mnogo -e{e} nego ostale njihove zaposlene kolegice su na radnim mestima koja daju malu {ansu za napredovanje, {to ih izla`e opasnijim radnim uslovima u du`em vremenskom periodu. @ene sa sela i siroma{ne `ene su prve kandidatkinje za rad u visokorizi-noj radnoj sredini.

PREPOZNAVANJE OPASNOSTI U RADNOJ SREDINI

Prepoznavanje je prvi korak u eliminisanju opasnosti. Ne morate da budete ekspertkinja, ali morate biti uporni i agilni. Dobar na-in da se po-ne je da razgovarate sa ljudima sa ko-

uobi-ajeni rizici u profesijama u kojima rade `ene

vrsta posla	rizici sredine	efekti na zdravlje
sprema-ice	sredstva za -i{}enje cevi i pe}nica, sredstva za beljenje, aerosoli, vosak, pesticidi	iritacije i opekotine ko`e, o-iju, ili plu}a, alergije
	Dizanje tereta, padovi, infekcije, udari struje, buka	upala mi{i}a, uklje{tenja, kidanje lig- amenata, zapaljenje tetiva
kancelarijske radnice	stres, terminali	glavobolje, sr-ane bolesti, bolovi u o-ima, vratu i le ima
	lo{ kvalitet vazduha i ventilacije, otrovne supstance iz fotokopira, pa- pira za umno`avanje, korektora	mu-nina, kijavica, problemi sa disa- njem, iritacija o-iju, nosa i grla kar- diovaskularne bolesti
	buka	anksioznost, oste}enje sluha
	lo{e osvetljenje i konstrukcija stolica	ote-ene vene, bolovi u vratu, le ima i o-ima
medicinsko osoblje	infekcije	infekcije od pacijenata, instrumenata, uzoraka
	dizanje tereta i padovi	povrede le a, uklje{tenja, kidanje ligamenata
	zra-enje	o{te}enje tkiva, genetske promene usled rentgen zraka i opasnih hemikalija
	hemijski rizici (gasovi za sterilizaciju i anesteziju, lekovi)	iritacija ko`e i organa za disanje, o{te}enja jetre, bubrega i nervnog sistema, rak, reproduktivni problemi
	stres, udari struje	glavobolje, bolesti srca, gastrointesti- nalni problemi
prodava-ice	stajanje, dizanje tereta, stres	bolovi u nogama, pro{irene vene, bolovi u le ima i ramenima, glavobolje, razdra`ljivost, visok krvni pritisak
	opasnosti po bezbednost (blokirani prolazi, izlazi, lo{e projektovana oprema)	nesre}e na radu

	lo{a ventilacija infekcije	kijavica, problemi sa disanjem, ir- itacija o-iju, nosa i grla zarazne bolesti
umetnice	razredjiva-i boje, lepkovi glina, lakovi, gasovi pri lemljenju i topljenju lo{e odr`avanje opreme, lo{a venti- lacija	o{amu}enost, dermatitis, o{te}enja jetre, bubrega i nervnog sistema o{te}enje bubrega, jetre, plu)a i re- produktivnog sistema te{kim metali- ma o{te}enje plu)a nesre}e na radu, po`ar
osoblje u zdravstvenim laboratorija- ma	rad sa biolo{kim uzorcima i `ivoti- njama otrovne hemikalije, uklju-uju}i kar- cinogene ozra-eni uzorci, radioizotopi, aparati koji emituju zra-enje	infekcije o{te}enja organa, promene u genet- skom materijalu, reproduktivni problemi, rak promene u tkivima ili genetske promene, reproduktivni problemi
radnice u tekstilnoj industriji, proizvodnji ode}e i name{tja	hemikalije (za proizvodnju, bojenje i -i{)enje tekstila) sinteti-ka vlakna i pamu-na pra{ina buka vibracije vru}ina, hladno)a, lo{a ventilacija nebezbedna oprema dizanje tereta, stajanje, sedenje stres	iritacije ko`e i plu)a, o{te}enja jetre, bubrega i nervnog sistema, dermati- tis astma bolesti disajnih organa gubitak sluha upale zglobova i {aka toplotni udari, prehlade nesre}e, strujni udaripovrede le a i ramena, pro{irene vene Visok krvni pritisak, glavobolje, anksioznost
elektri-arke i elektroni-arke	razre iva-i kiseline sedenje i stajanje, precizan rad miskropom, automatizam, stres isparenja pri lemljenju, lo{a venti- lacija	dermatitis, o{amu}enost, o{te}enja nervnog sistema i drugih organa Opekotine na ko`i i iritacije Bolovi u le ima i ramenima, pro{irene vene, glavobolje Bolesti srca, gastrointestinalni prob- lemi Iritacija o-iju, nosa i grla, plu}ne bolesti

radnice na pakovanju	podizanje tereta stajanje pokreti koji se ponavljaju gasovi od plasti-nih uvija-a hladno}a, posekotine, oklizavanje, padovi	povrede ramena i le a bolovi u predelu krsta, ot-ene vene oticanje i upala {aka astma, iritacija o-iju, nosa i grla, povra}anje simptomi gripa oduzetost, problemi sa cirkulacijom
frizerke i kozmeti-arke	stajanje hemikalije (lakovi i boje za kosu, sprejevi, kozmeti-ki i drugi preparati)	bolovi u predelu krsta i pro{irene vene plu}ne bolesti, efekti na reprodukci- ju, rak, alergije, iritacija ko`e
radnice u praonicama i u radnjama za hemijsko -i{)enje	Praonice: sapuni, izbeljiva-i, kiseline Radnje za hemijsko -i{)enje: razre iva-i Na oba mesta: podizanje tereta vru}ina, zaga enja	iritacija ili opekotine {aka, iritacija o-iju, nosa ili grla dermatitis, o{amu}enost, o{te}enja nervnog sistema ili jetre povrede le a, istegnu}a, hernije, bolesti srca izlo`enost hemikalijama i biolo{kom materijalu koji je na ode}i

jima radite. Vi i va{e kolegice ste najbolje kvalifikovane da prepoznate koji su poslovi rizi-ni i opasni.

Neki rizici su o-igledni. Ve} samo kori{)enje o-iju, u{iju i nosa }e vam pomo}i da prepoznate opasnosti po bezbednost, kao {to su o-igledna pra{ina ili dim ili jaka buka. Prepoznavanje skrivenih rizika je -esto te`e. Razmotrite postoji li neki obrazac u tome ko se razboljeva u va{oj radnoj sredini. Razgovarajte sa ljudima ili koristite jednostavan upitnik da saznate za blage simptome, glavobolje, u-estale bolesti, ka{alj itd. Ove aktivnosti ne}e samo pomo}i da se prepozna problem, ve} i da se uspostavi svesnost i interesovanje me|u kolegama za uslove rada.

Nau-ite {to vi{e o hemikalijama i supstancama sa kojima radite. Ime pod kojim se materija prodaje nije korisno. Treba da znate imena svih hemikalija u proizvodu, jer su gotovo sve informacije o hemikalijama zasnovane na nau-nim hemijskim imenima. Uprava treba da obezbedi trening, odgovara-

ju) e ozna-avanje, inventar hemikalija i specifikacijske podatke o bezbednosti upotrebe za svaku supstancu kojoj su radnici izlo`eni. Ipak, realnost je druga-ija. Radnici vrlo -esto ne znaju svoja prava ili ih ne koriste. Poslodavci -esto zatra`uju radnike da ne pitaju o svojim pravima. Proizvo`a-i -esto ne ka`u celu pri-u o supstancama koje distribuiraju.

POSAO I STRES

Poslodavac nam naj-e{}e ka`e da je stres na{a sopstvena krivica i da ne treba da na posao donosimo svoje li-ne probleme. Ali radni uslovi mogu da *prouzrokuju* stres, koji mi onda nosimo ku}i i koji tako |e uti-e na na{e privatne `ivote.

Stres mo`e nastati usled fizi-kih faktora, kao {to su pokreti ruku koji se ponavljaju, lo{i uslovi za sedenje, prejaka buka, toplota ili hladno}a, naprezanje o-iju ili uop{te preoptere}enost poslom. Drugi uzroci stresa uklju-uju radne odnose sa sefom i kolegama, kao i seksualno uznemiravanje i zabrinutost za bezbednost i zdravlje. Mnoge `ene rade slabo pla}ene poslove, bez {anse za napredovanje ili prekvalifikovanje. @ene koje imaju decu ili to `ele moraju da brinu o porodijskom odsustvu, obdani{tima i gubitku pozicije koju su stekle na osnovu vremena provedenog u firmi do tad.

Ve}ina `ena u zanimanjima koja tradicionalno zaposedaju mu{karci moraju da izlaze na kraj sa tim da nisu dobrodo{le ili prihva}ene na radnom mestu, makar u po-etku. Jedna `ena koja je {egrtkinja u udru`enju drvodelja ka`e:

Te{ko je da ne postane{ paranoidna i misli{ da svaka uvreda ili poni`enje dolazi iz rasisti-kih ili seksisti-kih pobuda, -ak i kad zna{ da se svi {egrti vrlo lo{e tretiraju.

Stres mo`e da izazove vrlo ozbiljne medicinske probleme (vidi tabelu). Ne}emo pobediti stres na poslu sve dok se eksploatacija i diskriminacija nastavljaju, ali mo`emo izvojevati neka pobolj{anja, kao uve}anje pristupa informacijama o supsatncama sa kojima radimo, postizanje adekvatnog broja zaposlenih, i osiguranje postojanja na{eg glasa u odlukama koje uti-u na na{e uslove rada.

Jedna od najstresnijih stvari u mom poslu u telefonskoj kompaniji je takozvani "klaker" koji po-inje da radi KLAK,

KLAK, KLAK svaki put kad su sve linije koje treba da prebacimo na -ekanju. Ideja je bila da nas nateraju da br`e radimo. Ali moj stomak bi se vezao u -vorove i dlanovi bi mi se znojili svaki put kad sam -ula taj zvuk. I onda sam jednog dana sakupila veliku grupu i oti{le smo kod nadzornika da ka`emo da mi jednostavno tako ne mo`emo da radimo. Bilo nas je toliko mnogo da je morao da popusti.

ZA[TITA"@ENA VAN RADNOG MESTA

Razlika izme|u za{tite i diskriminacije je -esto vrlo tanana. Nakon drugog svetskog rata na primer, neke dr`ave su uvele zakone koji su ograni-avali te`inu tereta koji `ena sme da podigne ili broj njenih radnih sati. Iako je ova zakonska regulativa trebalo da za{titi `ene od preteranog stresa, rezultat je bio da su `ene ostajale bez posla u korist vojnika povratnika.

Tokom pro{le decenije mnoge kompanije su zapo-ele s politikom koja je zabranjivala `enama u reproduktivnom dobu da rade u sektorima gde bi bile izlo`ene hemikalijama koje bi mogle da o{tete fetus. Razlog za ovakvu praksu je bila potreba da se "za{titi nero|eno dete"; rezultat je bio da su `ene izgubile mogu}nost zapo{ljanja u profesijama koje su tek od skoro postale otvorene za njih. Nije slu-ajno da ovakve politike ne postoje u kompanijama ili institucijama sa ve}inskom `enskom radnom snagom, kao {to su bolnice ili elektronska indutrija. Kad su istra`ivanja ustanovila da gas za anesteziju mo`e prouzrokovati spontani poba-aj, bolnice nisu zabranile pristup radnicama u operative sale. Umesto toga instalirali su apraturu koja je eliminisala problem.

Politika isklju-ivosti zanemaruje -injenicu da `ene nisu trudne celog svog `ivota, a da mnoge izlo`enosti koje su opasne za fetus mogu biti opasne i za odraslu osobu. Odstranjivanje `ena sa poslova umesto -i{enja radnih mesta odvla-i energiju i pa`nju sa stvarnog problema: potrebe da se za{titi reproduktivno i op{te zdravlje svih radnika. Prisustvo `ena mo`e u stvari samo pove}ati svesnost o rizicima.

U mom sektoru terenskog servisa tehnike tri žene su zatrudnele tokom prošle godine i odmah su bile prebačene da za vreme trudnoće rade druge poslove u okviru kompanije. Njihovi doktori, tri različita doktora, preporučila su ovu predostrožnost zbog jakih rastvarača za čišćenje koje koristimo. Njihove situacije usredsredile su pažnju svih zaposlenih na moguću opasnost kojima smo izloženi na poslu. I muškarci i žene su razgovarali o simptomima za koje smatramo da su u vezi s poslom. Ovo je po prvi put da je neki problem postao zajednička briga.

Muške kolege često misle da su rizici po reproduktivno zdravlje samo problem žena, tako da moraju biti edukovani da razumeju da to nije istina. Radni uslovi moraju nam omogućiti da budemo i zaposleni i roditelji. Sjedinjene Države su jedna od retkih industrijskih zemalja koja nije uspevala da obezbedi odsustvo i finansijsku kompenzaciju za vreme trudnoće i podizanja deteta.

@ENE PREDUZIMAJU AKCIJE

Žene iz rudnika Lowell borile su se protiv opasnih radnih uslova četrdesetih godina prošlog veka. Godine 1909. hiljade krojačica iz Njujorka trajkovalo je protiv teških radnih uslova i niskih nadnica. Oko 200 crkinja je 1943. godine "selo" na svoje mašine u fabrici duvana u Severnoj Karolini u znak protesta zbog smrti svoje koleginice koja je umrla na radnom mestu, što su žene videle kao rezultat njenog dugogodišnjeg izlaganja prevelikoj toploti, prašini i buci. Žene su 1979. godine preduzele korak da bi unapredile zdravstvene i uslove bezbednosti, a tako je i došlo na kraj seksualnom iskorišćavanju na jednoj ženskoj farmi u Missisipiju. Sa dugogodišnjom istorijom za nama, mi nastavljamo naše akcije.

Proces okupljanja radnika oko nekog konkretnog problema radne sredine često je neformalno. Jedna radnica koja je radila na unosu podataka u velikoj bostonskoj banci kontaktirala je grupu *Od 9 do 5* (u okviru organizacije Zaposlena žena) zabrinuta zbog svoje radne opreme, pre svega buke koju su stvarali čampanjci. Ona i njenih šest koleginica

ca okupile su se i diskutovale problem sa *Od 9 do 5* grupom i došle do nekih prihvatljivih rešenja. Sastale su se zatim sa svojim nadzornikom i izložile mu ta rešenja. On je najpre izvrđavao, no one su nastavile da insistiraju, da bi kompanija na kraju kupila izolaciju za štampa-e u cilju smanjenja buke. Jedna od njih je rekla: "Iako izgleda beznačajno, ovo je veliki korak za nas. Pošle smo da razgovaramo o zajedničkim problemima i naš nadzornik je sad uznemiren da se ponovo možemo okupiti oko nekog drugog problema."

Ja sam štamparska radnica, jedina žena među muškarcima. Jedan od muškarača je imao bolne, crvene, ispucale šake i ruke. Svi smo znali da je to od hemikalija koje morao da koristi u radu, a znali smo i da postoji jedan jeftin deo radne opreme koji se može upotrebiti da se posao ne obavlja rukama. Ali on je bio "ma-omen" i nije htio da se šali. Ohrabivala sam ga da o tome progovori jer sam znala da bi nekad i neko drugi morao da radi njegov posao. Od COSH grupe sam dobila knjigu o hemikalijama i donela je na posao. Potražili smo u njoj deo o hemikaliji koju je on koristio. Ustanovili smo da izaziva dermatitis i ozbiljna oštećenja jetre kada ste u dodiru sa vešim kolima. Usled toga, on je podneo žalbu, ali ga to nikud nije odvelo. Kad se vratio, bili smo toliko besni da smo prekinuli rad i sakupili se da čitamo knjigu ponovo. [ef nas je video i sutradan je rekao da je naručio deo opreme koji smo želeli. Bilo je vrlo uzbudljivo po prvi put zajedno nešto uraditi u vezi problema na radu.

Najefikasnije je, kad god je to moguće, formirati stalni radnički odbor za probleme zdravlja i bezbednosti radnih uslova, umesto da samo reagujemo na krizne slućajeve, odbor može raditi preventivno, razotkrivajući potencijalne probleme pre nego neko bude ozlećen. Odbor ima za zadatak i odnose sa upravom, a postoji mnogo načina da se svrati pažnja uprave, čak i kada ne žele da slućaju.

Radila sam u supermarketu na uvijanju mesa. Znao kako to izgleda, iza izloga za tezgom sa mesom. Uzeli bi odse-

-eno par-e i zamotali ga u plastiku. Plasti-ni omota- je bio na velikoj rolni sa koje bismo ga na `eljenu du`inu otkinuli pomo}u vrele `ice. Nekoliko nas je imalo napade astme i vrlo ozbiljne akne. Odbor za probleme zdravlja i bezbednosti se sastao i ustanovio da je to od gasova koji nastaju kad se plastika otapa. Razgovarali smo sa nadzornikom i on je u osnovi rekao: "Ne brinite, dame, to je samo u va{im glavama." Mi smo pobesnele i re{ile da poku{amo nov pristup. Ispagirale smo i jedne subotnje gu`ve sve smo na posao do{le sa za{titnim maskama. Posle oko jednog sata koji smo provele iza tezge dok su mu{terije u {oku zurile u nas, upravnik je ustanovio da smo ozbiljne u na{oj nameri i sastao se sa nama da razmotrimo sta se mo`e uraditi.

Odbor mo`e prikupljati informacije, prou-avati i edukovati kolege, pomo}i da se ustanove prioriteta i obezbediti vo|stvo i istrajnost da se stvari promene. Tako |e, kad smo u grupi, manje su {anse da nas odbace kao one koje "prave probleme", da nas podvrgnu posebnom re`imu ili -ak otpuste. Odbor za probleme zdravlja i bezbednost je najefikasniji kao deo sindikata. Kad ste u sindikatu, kompanija mora, po zakonu, da razgovara – pregovara – sa vama o pitanjima zdravlja i bezbednosti.

Posao koji obavljamo mnogo vi{e nego {to smo svesne uti-e na na{e fizi-ko i mentalno zdravlje. Anga`ovanost na pobolj{avanju uslova rada je jo{ jedan na-in da mi kao `ene imamo kontrolu nad svojim `ivotima.

Jedan od najboljih perioda u mom `ivotu bio je kad smo {trajkovali. Bili smo kao jedna velika porodica. Kad sam jednom zauzela stav na osnovu onoga {to sam znala da je pravedno, ose}ala sam se slobodnom kao nikada do tad u svom `ivotu.